

and Pattern of Social Transformation. — Zagreb, 2004. — P. 63.

¹² Миклош Т. Релігія та церкви відродженої нації // Віра після атеїзму: релігійне життя в Україні в період демократичних перетворень і державної незалежності. — С. 87–88.

¹³ Zrinščak S. Generations and Atheism: Patterns of Response to Communist Rule Among Different Generations and Countries // Social Compass. — 2004. — Vol. 51(2). — P. 221–234.

¹⁴ Див. зокрема: Birch S. Elections and Democratization in Ukraine. — Basingstoke, 2000. — P. 108–111, 121 та інші.

¹⁵ Див. серед інших: Reichley James. Faith in Politics. — Washington, 2002.

¹⁶ Halman L., Pettersson Th., Verweij J. The Religious Factor in Contemporary Society // International Journal of Comparative Sociology. — 1999. — Vol. 40. — Issue 1. — P. 140 та інші.

¹⁷ Див.: «Про завдання християнина в сучасному суспільстві». — Л., 12 березня 1999 р.

¹⁸ Звернення Синоду Єпископів Києво-Галицької митрополії Української греко-католицької церкви до духовенства, мирян та всіх людей доброї волі. — Л., 10 жовтня 2000 року.

¹⁹ Elez B. Albania in Transition: The Rocky Road to Democracy. Contributors: Elez Biberaj — author. — Boulder, 1998.

²⁰ Davie G. The Persistence of Institutional Religion in modern Europe // Woodhead et al., (eds.) Peter Berger and the Study of Religion. — London; New-York, 2001.

²¹ Прикметно, що презентація книги про Г. Кірку, який дуже активно будував храми або каплиці біля великих вокзалів, відбулася наприкінці 2000 р. у митрополії УПЦ в єдності з Московським патріархатом, а передмову до книги написав предстоятель цієї церкви митрополит Володимир (Сабодан). Див.: Передмову до книги про життя та діяльність покійного Георгія Кірки написав Блаженніший Митрополит Володимир // <http://www.orthodox.org.ua/uk/node/973>

²² Щодо останньої див. цікаве дослідження: Тарабукина А. Фольклор и культура прицерковного круга. — Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. — С.Пб., 2000.

²³ Довіра до Церкви: рівень і зміст // Національна безпека і оборона. — 2004. — С. 32–34.

²⁴ Дубин Б. Симулятивная власть и церемониальная политика. О политической культуре современной России // Вестник общественного мнения: Данные. Анализ. Дискуссии. — 2006. — № 1 (81). — С. 14–25.

The author of the article represents state and peculiarities of the main change trends of religiousness in Ukraine.

БОГОРОДИЦЯ В УКРАЇНСЬКИХ КОЛЯДКАХ: ФУНКЦІЇ, СЕМАНТИКА ОБРАЗУ

Галина КОВАЛЬ

Досить непростим був процес утвердження християнських ідеалів і віри в них, засвоєння духовних цінностей. Проте, українці органічно сприйняли християнство, яке стало одним із феноменів їхнього етнічного самозбереження. Християнські мотиви, образи добре вкоренилися в українських колядках, чільне місце серед яких займає Богородиця.

Пошанування Пречистої зародилося на початку існування християнства, але тільки від V ст. її визнала церква. На той час в Україні побутували світські колядки і щедрівки, у які згодом проникали християнські мотиви, а то й повністю з'являлися тексти на нові християнські теми. Про природу цього матеріалу,

його функції писав свого часу Іван Франко, зазначивши, що «колядка наша черпала зміст прямо з оповідання євангельського, а форму з пісні народної, і де надто правдиво релігійний настрій і глибоке чуття автора здужали перетопити ті далекі від себе елементи в одну органічну цілість, там тільки ми одержали пісні справді взірцеві, твори високої поетичної стійкості, яких не повстидалась би жодна література на світі, і котрі сміло можуть вдержати порівняння з найкращим, що тільки є на полі християнської гімнології, твори, котрі справедливо і по заслугі здобули собі серед народу таку широку популярність і не стратять її доти, доки серед того народу три-

вати буде тепле чуття релігійне і прив'язання до своїх гарних та поетичних звичаїв та обрядів»¹.

З Біблії відомо, що Богородиця (Богоматір, Діва Марія) — мати Ісуса Христа. В Новому заповіті євангелісти, вбачаючи основним завданням розповісти про життя і діяння Ісуса Христа, залишили досить мало відомостей про Богородицю. Знаємо, що вона ще в юному віці була заручена з теслею Йосипом із дому царя Давида. Тоді ж їй випало отримати «благу звістку» через архангела Гавриїла про те, що Бог обрав її стати матір'ю Його Сина. Коли Йосип дізнався, що Марія завагітніла, то, не бажаючи публічного сорому, вирішив таємно відпустити її. Проте, всі його сумніви були розвіяні Божим об'явленням уві сні [Євангеліє від Матвія, 1:18–25]. Далі євангелісти згадують Богородицю у розповіді про Різдво Христа аж до мученицької смерті Ісуса на хресті.

Теплі, ніжні почуття українців чи не найбільше стосуються Діви Марії, походження якої пов'язується із квітами. Воно фіксується колядковою традицією. Так, у записі П. Чубинського читаємо:

*Рожденная Мати, Небесна Царице,
Радуйся, Пречиста, прекрасна Царице!
Діва обрадованная Христа народила
І за Євою, за Адамом слідком ходила.
Виплакала за нас грішних, як мати єдина.
Ти красна панна з високого маку,
Не дай же нам загинуть з великого страху»².*

Отже, у тексті зазначається, що Пречиста — «красна панна з високого маку». Мотив походження людини з маку дуже давній і належить до формульної моделі рослинного походження дітей, відомої різним етнокультурним традиціям³. У даному випадку ця формула має ще й свій символічний підтекст, оскільки підкреслюється у такий спосіб краса Діви Марії. М. Сумцов із цього приводу зауважив, що благочестиво налаштована фантазія і глибоко проникнута релігійність почуття шукали у

всьому світі, фізичному й моральному, образів і фарб для прославлення Діви Марії. Ймовірно, саме з тієї причини проводиться порівняння Діви Марії із квітами, найбільш ніжним витвором землі⁴. Доцільно згадати апокриф, популярний у багатьох народів⁵, про те, як Бог створив Адамові жінку із квітів, але той відмовився від неї, тому Бог її забирає до себе, а Адамові створює іншу. Діві із квітів суджено було стати Дівою Марією, Богоматір'ю⁶. Саме вона стала спасителькою людства і заступницею всіх грішників. Як слушно підкреслив М. Грушевський, Богородиця «мусила вимолити спокій і ласку всім душам без виімку — коли не абсолютне прощення, то хоч пільгу на якийсь час»⁷. Вихід господині з повісмом під час колядування сприймався як порятунок грішників із пекла, бо, за народними віруваннями, саме з повісма Мати Божа плела ризи на Страшний Суд, щоб визволити душі з пекла. Господь Бог дозволив Богородиці вилловлювати ті душі з пекла сіттю, зробленою з повісма, яким люди обвивають хрест на Різдво. Очевидно, що колядковий мотив «Мати Божа випускає грішників із пекла» пов'язаний із цим віруванням, оскільки різдвяний період ще й до того був благодатний для прощення грішників і виходу їх із пекла до раю. Все це підтверджує добродушність та велике милосердя Матері Божої до всіх грішних людей:

*Гей сів сам Господь та й вечеряти,
Входить до него Божая Мати:
Ой дай ми, Сину, до пекла ключі,
Повипускати ті грішні душі»⁸.*

Сам факт виконання колядок із цим мотивом О. Потебня пов'язував з ідеєю поминання померлих родичів⁹.

Чи не найбільше у колядках акцентується увага на народженні Сина Дівою Марією. Згідно зі Святим Письмом, Різдво Ісуса Христа відбулося у Вифліємі. Це чітко прослідковується в українських колядках, часто з такими фонетичними відмінностями: у Еф-

леємі, Бефлеємі, Фленеймі, що свідчить про побутування цієї назви в народі:

*Пречиста Діва, Матка Христова
Дитя вродила, Ісуса Христа
В містечку златнім, йа в Бефлеєвім,
Йа в Бефлеєвім, у білій стайні¹⁰.*

Цікаво представлено саме місце, де Марія народжувала Ісуса Христа — переважно у вертепі (печері), стаєнці, яслах:

*Ген високо в темнім небі
Зірочка сіяла,
Пливла, пливла між хмарами,
Над вертепом стала.
Діва Сина спородила
В ясла положила
Сухим сіном постелила,
Пеленами вкрила¹¹.*

Слід зазначити, що не всі моменти відобразились у колядках, оскільки окремі дрібні деталі не могли входити у системні, сконденсовані рамки пісні. Звісно, усне оповідання, на відміну від пісні, дає ширшу картину, скажімо, того ж чудесного народження Ісуса Христа: «Спаситель родився способом незвичайним. Дух ввійшов до Св. Діви ротом, і так вона зачала, а Спаситель вийшов з неї через голову. Тому Діва Марія, і породивши Спасителя, зосталась Дівою, а у новородків і тепер на голові помітне місце, не покрите кісткою якийсь час»¹².

Маленького Ісуса та Богородицю оточували тварини — віл, осел, ягнятка. З одного боку, зрозуміло, чому саме вони, оскільки народження відбулося в стаєнці, з іншого — тварини при яслах Новонародженого вважаються ангельським перевтіленням. Це чітко простежується у тексті:

*Над яслами два воли стояли,
То ж не воли, то два янголы¹³.*

Або колядка зі збірника В. Гнатюка:

*Під тим яслom там стояло три воли,
Всі ж тії три воли Божим духом дихали¹⁴.*

З цього приводу подібні мотиви існують і в народній прозі. Зокрема М. Сумцов наводить цікавий фрагмент з Поділля: «Ото як народився Господь та лежав у яслах, то віл не нарушав з ясел жадного стебла, а ще й дихав і зігривав Бога... Ото ж Божа Мати і сказала: «Будеш же ти, добрий воле, завжди в Бога ситий»¹⁵. Ймовірно, з тієї причини давнє дохристиянське вірування про розмову худоби прив'язалося під впливом християнства до часу Різдва Христового. Саме напередодні цього великого свята, за народним повір'ям, усі воли, корови мають здатність розмовляти між собою, тому кожен господар намагається їх добре погодувати, щоб не нарікали на нього.

У центр колядкового світу поставлено родину, передусім постаті матері й дитини. Як зазначив М. Грушевський, образ Пречистої, що обходжує Свого малого Сина, асоціюється насамперед із господинею звеличуваного дому¹⁶. Вона так само любить Свого Сина, купає його, сповиває, колихає і т. ін. Усі ці буденні та звичні речі враз підносяться, стають божественними, чудесними, у конкретному випадку — завдяки метафоричності тексту:

*А вчєра з вєчєра тиха вода стояла,
Там Панна Чиста Свого Сина купала.
Скупавши його, в тонкі пелюшки повила,
Повивши його, в золоті яселка вложила.
Вложивши, трічі поколихнула:
«Лєлю, полєлю, мій синоньку, єдиний»¹⁷.*

Особливого значення в колядках набувають ті предмети, той локус, у якому перебуває Мале Дитя. Поетична уява народу, як показує зацитований твір, малює не звичайні ясла, а «золоті яселка», бо Мати Божа поклала туди Ісусика. Такий орнаментальний епітет краще передає любов до Ісуса. З його допомогою відбувається трансформація мікросвіту, перетворюється простір: прикрашається, дістає інший статус, наділяється незвичними особливостями¹⁸. Епітети з такою кольористикою допома-

гають людині уявно досягнути ідеальний світ і перенести її в реальний, ідеалізуючи останній.

Як правило, Мати Божа сповиває Свого Сина у шовки, обрусочки, китайочки. З іншого варіанта простежується, що Пречиста, сповивши Свого Сина, «в васильки положила»¹⁹. Як відомо, васильки — пахуче зілля, в українців — символ святості й чистоти; воно, як зазначив М. Костомаров²⁰, ставиться в церквах під хрест, і з нього роблять кропила.

Український народ створив надзвичайно поетичну візуальну картину народження, яку зустрічаємо в одній з колядок (с. Яструбовичі Сокальського повіту):

*Ясний місяцько-повивачейко,
А зоронька-пелюшонька,
А сонічко-подушечка*²¹.

Астральні образи беруть участь у догляді за Ісусом. Це ще раз переконує в тому, що християнські мотиви в колядках поєднані з давніми язичницькими, в яких домінували натуралістичні образи — місяць, зорі, сонце, дощ, дерева і т. д. Скажімо, сповитого Ісуса Діва Марія, за колядками, колише на дубочку. Такі образи властиві й колисковим пісням. Порівняймо:

колядка:
*А Діва Марія Сина купає,
Під ялиною сповиває,
На дубочку колисає*²².

колискова:
*Люляй, люляй, мій синочку,
Справлю тобі колисочку
Та й повішу на дубочку*²³.

У традиційній культурі дуб символізує силу, міцність, чоловіче начало.

Отже, світ природи посідає важливе місце як у колядках, так і в колискових піснях.

Досить поширений у різдвяній обрядовій поезії мотив «Мати Божа втікає з Дитятком до Єгипту». Текст відомий по всій Україні, сюжетна схема стабільна. Варіюються лише дії, вчинки героїні (Богородиці), якими наділяє її

усна традиція. Так, утікаючи, Пречиста креше «вогонь з льоду». Власне, цей факт є засобом демонстрування надприродної сили Богородиці, а також — вимальовано на контрасті чудовий поетичний образ:

*Марія ся побояла,
До Єгипту утікала.
З Дитятком.
А в тім лісі ночувала,
Із льоду вогню покресала,
На цілий світ засвітила
Синови*²⁴.

Дуже часто в колядках Богородицю зображено звичайною сільською жінкою, котра займається господарськими справами. Скажімо, в одному з текстів прослідковується цілий процес підготовки до прядіння, який Вона виконує:

*А хто її стриже? — Пресвята Діва.
А хто її пари? — Пречиста Діва.
А хто її прядет? — Матка Христова,
Матка Христова Сину на ризи*²⁵.

Важливо наголосити, що образ Богородиці «націоналізований», пристосований до локального середовища²⁶. Він уведений в контекст селянського життя, наділений рисами, притаманними українському селянинові, як, скажімо, мотив «Мати Божа ходить щедрувати»:

*І дзвін дзвонит, місяць сходить.
Ой на небі дорожечка,
Туда ішла Мати Божа щедрувати.
Защедрувала кружок воску,
Йа зсукала ясну свічку,
Таку ясну, аж до Бога*²⁷.

Просторовим поняттям у зазначеному тексті виступає дорога — частина простору між двома точками, що пов'язує об'єкти, суб'єкти з вищою сакральною цінністю. Узагалі, початковим локусом у колядках вважається храм, дім, двір, кінцевим локусом — місце, до якого

спрямована мета руху, що прямує до сподіваного центру. Рух цим шляхом веде до пізнання простору, до досягнення його сокровених вартостей²⁸. Під час здійснення ритуального ходу («Туда *шла* Мати Божа щедрувати») долається реальний горизонтальний та вертикальний шлях, останній досягається лише фігурально і веде до поєднання з предками, з Богом. Цікавим моментом є те, що т. зв. «винагородою», яку защедрувала Богородиця, виступає «кружок воску», з якого Вона зсукала ясну свічку — своєрідний дар, офірування Богові. За церковною термінологією, така свічка називається офіркою.

Таким чином, окремі аспекти, на які тут звернено увагу, дають підстави твердити, що Богородиця досить часто зустрічається в українських колядках. Вона переважно виконує функції доброї, дбайливої матері для Свого Сина (купає, сповиває, колихає); заступниці усіх грішників. Зрозуміти роль цього образу можна, звичайно, в цілому християнському контексті; в різних християнських обрядах тоді рельєфно вимальовуються національні елементи, наділені етнокультурною традицією. Заглиблення в семантику, розгляд функцій образу, з'ясування мотивів дає змогу зрозуміти, наскільки міцно образ Богородиці вкоренився у народній пам'яті.

¹ Франко І. Наші коляди // Франко І. Збір. творів: У 50 т. — К., 1980. — Т. 28. — С. 22.

² Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским Русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским. — СПб., 1872. — Т. 3. — С. 333.

³ Гаврилюк Н. Міфологічні формули на тему «походження дітей». Досвід систематизації українських текстів та інослов'янські паралелі // Мистецтво,

фольклор та етнографія слов'янських народів. — К., 1998. — С. 186; *Виноградова А.* Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян. — М., 2000. — С. 353.

⁴ *Сумцов Н.* Очерки истории южно-русских апокрифических сказаний и песен. — К., 1888. — С. 6.

⁵ *Розвідки М.* Драгоманова про українську народну словесність і письменство / Уклад М. Павлик. — Львів, 1906. — Т. 3. — С. 140–141.

⁶ *Сумцов Н.* Зазнач. праця. — С. 7.

⁷ *Грушевський М.* Історія української літератури (в 6-ти томах, 9-ти книгах). — К., 1994. — Т. 4. — Кн. 2. — С. 242.

⁸ Колядки і щедрівки... — Т. 1 / Збір. В. Гнатюк. // Етнографічний збірник. — Л., 1914. — Т. 35. — С. 58.

⁹ *Грушевський М.* Історія української літератури. — Т. 4. — Кн. 2. — С. 247.

¹⁰ Колядки і щедрівки... — Т. 1 — С. 28.

¹¹ Колядки та щедрівки в сучасних записах / Упор. С. Китова. — Черкаси, 2003. — С. 23.

¹² *Чубинский П.* Труды... — Т. 1. — С. 152.

¹³ *Чубинский П.* Труды... — Т. 3. — С. 323.

¹⁴ Колядки і щедрівки... — Т. 1. — С. 26.

¹⁵ *Сумцов Н.* Зазнач. праця. — С. 14.

¹⁶ *Грушевський М.* Історія української літератури. — Т. 1. — С. 32.

¹⁷ Колядки і щедрівки... — Т. 1. — С. 26.

¹⁸ *Сокіл Г.* Українські обхідні календарно-обрядові пісні. — Л., 2004. — С. 188.

¹⁹ Колядки та щедрівки в сучасних записах... — С. 52.

²⁰ *Костомаров М.* Слов'янська міфологія. — К., 1994. — С. 66.

²¹ Колядки і щедрівки... — Т. 1. — С. 39.

²² Там само. — С. 38.

²³ Дитячий фольклор / Упор. Г. Довженок. — К., 1984. — С. 86.

²⁴ Народні пісні з батьківщини Івана Франка / Збір. та упор. В. Сокіл. — Л., 2003. — С. 32.

²⁵ Колядки і щедрівки... — Т. 1. — С. 92.

²⁶ *Дунаєвська А.* Апокрифічна легенда в контексті національного світогляду // Література. Фольклор. Проблеми поетики. — К., 2000. — Вип. 7. — С. 372.

²⁷ Колядки і щедрівки... — Т. 1. — С. 55–56.

²⁸ *Топоров В.* Пространство и текст // Текст, семантика и структура. — М., 1983. — С. 258.

The author draws analogies in the activities of the ethnographic boards. Their contribution to the Ukrainian folklore study is shown.

